

Molnár E., Saidi, F. A., Lénárt V. M. (2023): Kisvárosi gazdaságok funkcionális településföldrajzi megközelítésben. CITY.HU Várostudományi Szemle. 3(1), 49–77.

Kisvárosi gazdaságok funkcionális településföldrajzi megközelítésben

Molnár Ernő¹ – Feyrouz Ahlam Saidi² – Lénárt Viktor Márk³

Absztrakt

Írásunkban a hazai kisvárosi gazdaságok egy lehetséges, funkcionális településföldrajzi megközelítését mutatjuk be. A számos (tér)gazdasági koncepciónak részét képező, kritikus tömegekben, diverzitásban és intézményi környezetben megjelenő lokális miliő jól leírható a településföldrajz központi funkció fogalmával, ezért a kisvárosok lehatárolására a gyakrabban alkalmazott népességszám és közigazgatási jogállás helyett a városhierarchia és komplex várostípusok feltárását célzó településföldrajzi kutatások eredményeit használjuk fel. A stabilabb elemzési keretek kialakítását ambicionáló, szofisztikáltabb megközelítéssel azon települések beazonosítása a célunk, amelyekre egyrészt jellemző a kisvárosi miliő, másrészt a vidék központjainak tekinthetők, nem állnak a nagyvárosok közvetlen hatása alatt. Cikkünk második részében e körülhatárolt kisvároskör városhálózaton belüli pozícióit és belső differenciálódását vizsgáljuk 2008 és 2019 között, a települési gazdasági erő (TGE) becslő mutatójának segítségével. Eredményeink alapján a kisvárosok a helyi gazdaság mérete, fejlettsége és dinamikája alapján (is) köztes helyet foglalnak el a nagy- és középvárosok, illetve a funkcióhiányos vidéki városok csoportjai között, miközben gazdasági teljesítőképesség terén egységesebbek, mint a nagyvárosi térségek agglomerációs és lakóvárosai. Míg a helyi gazdaság méretében nincs különbség a dunántúli és a kelet-magyarországi kisvárosok között, fejlettség terén az előbbieket, dinamikájuk alapján az utóbbiak teljesítenek jobban. A kisvárosi gazdaságok városhálózaton belüli köztes pozíciója és figyelemre méltó differenciálódása egyrészt a szocialista időszak hierarchiaszintek mentén eltérő léptékű fejlesztéseinek, másrészt az elmúlt három évtized regionálisan koncentrált külföldi működőtöke-

¹ egyetemi docens, Debreceni Egyetem, Természettudományi és Technológiai Kar, Földtudományi Intézet, Társadalomföldrajzi és Területfejlesztési Tanszék

² PhD-hallgató, Debreceni Egyetem, Természettudományi és Technológiai Kar, Földtudományi Intézet, Társadalomföldrajzi és Területfejlesztési Tanszék

³ PhD-hallgató, Debreceni Egyetem, Természettudományi és Technológiai Kar, Földtudományi Intézet, Társadalomföldrajzi és Területfejlesztési Tanszék

beruházásainak hatásait tükrözi, egyúttal alátámasztja a vidéki kisvárosi központok további területfejlesztési célú kutatásának fontosságát.

Kulcsszavak: kisváros, városhierarchia, komplex várostípusok, települési gazdasági erő.

Abstract

Our contribution presents a possible functional approach of the Hungarian small towns' economies. Local milieu appearing in critical masses, diversity and institutional environment and representing a part of several spatial economic theories, can be well-described with the concept of central function used by settlement geography. Therefore, we base our work on the results of settlement geographical research revealing urban hierarchy and creating a (complex) urban typology instead of the more often applied population numbers and administrative categories. Using this sophisticated approach ambitioning a more stable analytical framework, we aim to identify settlements characterized by the milieu of small towns on the one hand, and centres of rural spaces outside the direct influence of larger cities on the other. In the second part of our contribution, we examine the position and internal differentiation of this delineated settlement group between 2008 and 2019 based on the estimated data of settlement economic power (SEP). According to our results, small towns take an in-between position between the large- and medium-sized cities and the provincial towns having deficiencies in their urban functions regarding their average economic size, development level and dynamics. On the other hand, they have more uniform economic performance than the agglomerational and residential towns of metropolitan regions. There are no significant differences between the small towns of Transdanubia and Eastern Hungary in terms of economic size, but the first group's development level and the latter group's dynamics is higher. This in-between position and remarkable differentiation of small towns' economies reflect the effects of socialist developments varied along the settlement hierarchy on the one hand, and the regionally concentrated foreign direct investments of the post-socialist decades on the other, and it underlines the importance of further spatial development research carried out on small urban centres of the rural spaces.

Keywords: small town, urban hierarchy, complex urban categories, local economic power.

Bevezetés, problémafelvetés

A kisvárosok vizsgálata – komoly múltja ellenére – európai és hazai viszonylatban is hanyagolt terrénumnak számít a társadalomföldrajzi és regionális tudományi kutatásokban (Grossmann, Mallach 2021; Horeczki 2020; Pirisi 2008; Servillo, Atkinson, Hamdouch 2017). Pedig a kis- és középvárosok Európa urbánus népességének nagyobbik felét tömörítik (Atkinson 2019): térszervező funkciójukból adódóan társadalmi-gazdasági dinamikájuk, fejlettségük jelentősen befolyásolja, illetve tükrözi a vidék(eik)en élő lakosság életkörülményeit és térségeik népességmegtartó képességét (Horeczki, Egyed 2021; Servillo et al. 2014). Talán az anomália felismerésének tekinthető, hogy az utóbbi időben több jelentős európai folyóirat (Geografiska Annaler: Series B, Human Geography; Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie) is jelentetett meg kisvárosi tematikus számot, illetve két könyv is született a témakörben (Baňsky 2022; Mayer, Lazzeroni 2022). Magyarországon a kisvárosok vizsgálata – a településföldrajz keretében – a 20. század második felében bontakozott ki, és jellemzően a tágabb település- és városhálózatot érintő kutatásokba integrálódott (Beluszky 1999; Beluszky, Sikos T. 2020). Fontos összegzése e munkának a Magyarország Nemzeti Atlaszában publikált, városokkal foglalkozó fejezet (Kovács et al. 2021). Közben további tudományterületek bekapcsolódásával – esettanulmányok vagy a városhálózat egésze szintjén – a kisvárosokra fókuszáló kutatások is mind elterjedtebbekké váltak: az utóbbi években készült munkák közül talán Pirisi Gábor (2008) és Horeczki Réka (2020) doktori disszertációi adják a legátfogóbb képet a témában.

A *gazdaság* fontos eleme a kisvárosokat (is) érintő társadalomföldrajzi – regionális tudományi vizsgálatoknak. A településföldrajzban például gyakran jelenik meg tipizálási szempontként a *települést alkotó alrendszerek egyikeként*, a városok funkcionális jellemzőit, dinamikáját és fejlettségét elemző kutatásokban. A városgazdaságok másik megközelítése a gazdaságföldrajz és a területi egyenlőtlenségek felől lehetséges: ebben az esetben a *kisváros gazdasági telephely*. Kimondottan kisvárosokra (egyres esetekben kis- és középvárosokra) fókuszáló, legalább részben gazdasági tematikájú munkák is jelentek meg az elmúlt években. Az országos vagy regionális kitekintéssel készült, aktuális fejlődési folyamatokat boncolgató tanulmányok közül például Molnár (2006), Molnár (2007), Pirisi (2008, 2009), Pirisi, Kiss és Máté (2016), Pirisi és Trócsányi (2014), az esettanulmányok közül Baranyi és Balcsók (2003), Duró és Tóth (2003) Martyin (2015), Molnár (2015, 2016), Molnár, Saidi és Szabó (2022), Pirisi és Lovász (2017), Pirisi és Sókuti (2013), Stefán, Alpek és Karsai (2019), illetve Váradi (2013) írásai említhetők meg. E települések pozicionálása szempontjából különösen hasznosak a *városhálózat egészére vagy még szélesebb településkörre* kiterjedő munkák, melyek

keretében az átfogó funkcionális településföldrajzi vizsgálatoktól (pl. Beluszky 1999; Beluszky, Sikos T. 2020) a városok gazdasági-foglalkoztatási súlyát (pl. Csomós 2015; Nagy E., Nagy G. 2008; Péntes, Molnár, Pálóczi 2014), illetve fejlettségét, versenyképességét, innovativitását (pl. Nemes Nagy J. 1996, 2004; Rechnitzer, Csizmadia, Grosz 2004; Rechnitzer, Páthy, Berkes 2014; Alpek B., Oláh 2021) érintő kutatásokig terjed a spektrum. Külön kategóriát képeznek a *szuburbanizáció* folyamatával foglalkozó kutatások, melyek elsősorban a nagyvárosi településegységekhez, mindenekelőtt a budapesti agglomerációhoz kötődő kisvárosok – számos esetben gazdasági szempontokra is kiterjedő – vizsgálatát tartalmazzák (pl. Bajmócy 1999, 2014; Bácskainé Pristyák, Kókai 2012; Csapó T., Kocsis Zs. 2006; Dövényi, Kovács 1999; Koós 2004; Kovács 1999; Kovács, Sági, Dövényi 2001; Kristóf 2018). Hasonlóan kiemelendők az *alföldi városok* (települések) fejlődésére fókuszáló írások (pl. Csatári 2003; Kiss J. 2003; Péntes 2015).

A kutatások egyik következtetése a *kisvárosok* megváltozott szerepe, *nagy- és középvárosokkal szembeni erős leértékelődése* az elmúlt évtizedekben, melyet a modern gazdaság természetes koncentrációs folyamatai és a területi fejlődés szélesebb körben történő előmozdítása között egyensúlyt kereső, 1960-as és 1970-es évek dekoncentrált iparosításában kifejeződő kisvárosi kompromisszum felbomlásával írnak le (Pirisi, Kiss, Máté 2016). Egy további megállapításuk a *dinamikus/innovatív szereplők kisvárosállományon belüli erős koncentráltágára* hívja fel a figyelmet: viszonylag kevés, általában előnyös földrajzi fekvésű (agglomerálódó térségekben, külföldi működőtőke által dominált ipari térségekben, turisztikai régiókban fekvő) kedvező helyzetű kisvárossal, nagyszámú, belső és külső periferiákon tengődő, stagnáló/lecsúszó kisváros állítható szembe (Csatári 2003; Csomós 2015; Kiss 2003; Molnár 2006; Nemes Nagy 2004; Péntes 2014, 2015). E tendenciák összefüggésbe hozhatók a *kisvárosi környezet* helyi gazdaságfejlesztést érintő *korlátaival*. A kritikus tömegek hiánya és a gazdasági diverzitás korlátozottsága összefüggésben van a statikus és dinamikus agglomerációs előnyök kisebb méretekből fakadó elmaradásával (Lengyel 2021; Lux 2013), de a gazdaságot támogató lokális intézményi kapacitások és kompetenciák is szegényesebbek. Az emberekben, vállalkozásokban, intézményekben és köztük kialakult kapcsolatokban kifejeződő, anyagi és immateriális erőforrásokként értelmezhető *dinamikus helyi adottságok* (Gwodz, Domanski, Biliska-Wodecka 2020) hiányosságai különösen erősek az olyan városokban, ahol a helyi környezet korlátait sem földrajzi (nagyvárosi agglomerálódó térségek) sem szervezeti közelségi (lokalitás határain túlmutató gazdasági-társadalmi-innovációs hálózatokba integrálódott helyi szereplők) hatások nem ellensúlyozzák (Crescenzi, Iammarino 2017; Servillo, Atkinson, Hamdouch 2017). Nem véletlen, hogy a magyarországi városállomány *megújulóképeségét* érintő ezredforduló utáni

vizsgálatok megközelítőleg 50-60 olyan várost találtak, amelyek koncentrálnak a megújulás erőforrásait, de közülük is csupán 25 körüli mozdulásra képes központot azonosítottak be, kivétel nélkül nagy- és középvárosokat, illetve a főváros agglomerációjában elhelyezkedő településeket (Rechnitzer, Csizmadia, Grosz 2004; Rechnitzer, Páthy, Berkes 2014). Ezen eredményeket a „tanuló régió” koncepció kapcsán kidolgozott, humán elemekre épülő mutató is megerősíti (Teperics, Szilágyiné, Márton 2016).

A fentiek alapján *két kérdés* köré épül írásunk. (1) Mely települések tekinthetők kisvárosnak a helyi gazdasági környezet szempontjából? (2) Miként pozícionálhatók e kisvárosok gazdasági teljesítőképességük alapján a városhálózat egyéb elemeihez, illetve egymáshoz képest? A cikk második részében a kutatási módszereket, a harmadik részben pedig az eredményeket mutatjuk be, végül az utolsó szerkezeti egységben vizsgálunk tapasztalatait összegezzük.

Kutatási módszerek

A kisvárosok körének meghatározása funkcionális megközelítésben

Cikkünk egyik hozzájárulása a hazai kisvárosok gazdaságát érintő kutatásokhoz a településkör lehatárolásának egy lehetséges új megközelítése: olyan települések egy kategóriába sorolása, melyekre hasonló helyi gazdasági környezet jellemző, s így a helyi lehetőségek és korlátok szempontjából – legalább nagyvonalakban – összevethetők. Ennek érdekében elrugaszkodunk a leggyakrabban alkalmazott népességszám alapú és közigazgatási lehatárolásoktól (Atkinson 2019; Horeczki 2020; Pirisi 2008) és funkcionális megközelítést alkalmazva, a Magyarország Nemzeti Atlaszában publikált városhálózati kutatások (Kovács et al. 2021) eredményeit használjuk fel, illetve „csomagoljuk újra” gazdaságföldrajzi szempontjaink mentén.

A település- és gazdaságföldrajzi kutatások összekapcsolásának alapgondolata abból az ötletből származik, hogy a *kisvárosi környezet* karaktere (kritikus tömegek, diverzitás, intézmények, humán tőke, innováció tekintetében) kifejezhető a különböző intézmények és részben piaci szolgáltatások formájában megjelenő, funkcionális megközelítésben városiasság fokmérőjének tartott *központi funkciókkal*. A kisvárosi lépték közelítéséhez ezért hasznos támpontot adhat a központi funkciók mennyiségi és minőségi paraméterei alapján meghatározott *hierarchikus pozíció*, ami lehetőséget teremt a kisvárosok körének határozottabb körülhatárolására, *felülről és alulról* egyaránt. Külföldi (Servillo et al. 2014) és hazai publikációk (Pirisi, Kiss, Máté 2016) alapján is érdemes az agglomerálódó térségekben elhelyezkedő, nagyobb városok hatása alatt álló kisvá-

rosokat külön kezelni azon településektől, melyek a *vidéki térségek központjainak* tekinthetők és nem élvezik a közeli nagyváros(ok) kínálta felhajtó erőt, a szuburbán fejlődési pálya előnyeit. A két településkör mind dinamikájában, mind problémáiban jelentős eltéréseket mutat, de ami területfejlesztési szempontból a leglényegesebb: fejlődésük területi hatásaiban lényeges különbségek vannak, ami jól leírható a városnövekedés szakaszait leíró elmélet relatív és abszolút dekoncentráció fogalmának különbségeivel (Enyedi 2012). A hierarchikus pozíció – mint elemzésünkben is látni fogjuk – önmagában nem igazán alkalmas e különbségtételre, ezért az ún. *komplex várostípusok* meghatározására irányuló vizsgálatok eredményeit is felhasználjuk: utóbbiak a hierarchikus pozíción túl – többek között – a települések funkcionális jellemzőit, illetve térszervező szerepét is figyelembe veszik (Beluszky, Sikos T. 2020).

Miközben a hierarchia és a településhálózati pozíció szempontjait kombináló megközelítésünk a helyi gazdasági környezet szempontjából a kisvárosok *szofisztikáltabb vizsgálati lehetőségét* kínálja a dominánsnak számító, kisvárosokat népességszám és népsűrűség alapján értelmező morfológiai vagy a városi jogállást alapul vevő közigazgatási megközelítéseknél, az *előállítás is nehezebb*, hiszen a központi szerepkörökkel rendelkező települések teljes körére kiterjedő előzetes kutatásokat feltételez. Szerencsénkre a *Magyarország Nemzeti Atlaszában* publikált (Kovács et al. 2021), aktuálisnak tekinthető városhálózati kutatások alkalmas kiindulási pontot jelentenek. Nem értük be ugyanakkor ezzel az egy forrással: a városhierarchia stabilitásának tesztelése érdekében Magyarország Nemzeti Atlaszában eggyel korábbi kiadását is elemeztük, az ott publikált városhierarchia-vizsgálatok (Bassa et al. 1989) eredményeivel összevetettük az aktuális állapotokat. Hasonlóan cselekedtünk a városhálózati szemléletet képviselő Országos Településhálózat-fejlesztési Koncepció (1971) központrendszerével (Beluszky 1999) is. Utóbbi két forrásnak a kisvárosok lehatárolásában nem volt szerepe: azt vizsgáltuk az akkori települési besorolások áttekintésével, hogy a ma kisvárosaira mennyire volt jellemző korábban a kisvárosi kategóriákba tartozás. Mint látni fogjuk, az eredmények igazolják a választott módszert: más, longitudinális hierarchiavizsgálatok (Beluszky, Győri 2004) tapasztalataihoz hasonlóan mi is a *városhálózat konzervatív karakterével*, relatív változatlanságával szembesültünk. Ez elvben megteremti a zsugorodó hazai népesedési környezetben alkalmazott lakosságszám-értékeknél stabilabb lehatárolás lehetőségét. Ugyanakkor, a szuburbanizációs folyamatok nagyvárosok környezetében megfigyelhető kiterjedése hosszabb távon az agglomerációs és lakófunkciójú városok körének bővülését, a *vidéki központok számának fogyását* eredményezi.

A kisvárosok gazdasági erejének becslése

Írásunk másik hozzáadott értéke a lehatárolt kisvárosok gazdasági teljesítményének összevetése a többi városéval, illetve a településkör belső differenciálódásának elemzése. Ehhez a regisztrált vállalkozások száma, a helyi önkormányzatok helyi adóbevételei és a személyi jövedelemadó-alapot képező jövedelmek alapján, megyei bruttó hazai termék (GDP) adatokból dezaggregált települési gazdasági erő (TGE) mutatóját használjuk fel. A módszer lényege, hogy egyenként megvizsgáljuk a települések százalékos részesedését saját megyéjük adataiból mindhárom mutató esetében, majd a kapott három százalékos adatnak egyszerű számtani középértékét vesszük. Az így kapott százalékos (átlag)részesedés lesz az adott település része a saját megyéje GDP adatából (Lőcsei, Nemes Nagy 2003; Molnár et al. 2018; Péntes 2014). A módszer előnye, hogy a számításhoz szükséges adatok (megyei GDP, regisztrált vállalkozások száma, helyi önkormányzatok helyi adóbevételei, valamint SZJA alapot képező belföldi jövedelmek megyei és települési szinten) könnyen hozzáférhetőek a KSH tájékoztatási adatbázisában és/vagy a Területi Információs Rendszer KSH és NAV adatai között. Az egy lakosra vetített értékek kiszámításához szükséges lakónépesség-adatok ugyancsak elérhetőek mindkét rendszerben.

A települési szintű GDP-becslés *értékközpontú megközelítést* jelent a foglalkoztatásközpontú helyett. Ezt részben a népszámlálások keretében gyűjtött teljes körű foglalkoztatási adatok hozzáférhetősége befolyásolta: a 2022. évi census releváns adatai még nem elérhetőek, 2011 – és különösen 2001 – pedig már régen volt. A 2010-es évek nagyarányú foglalkoztatásbővülése gyaníthatóan jelentős változásokat eredményezett a kisvárosok szintjén is, ezért a 2011. évi adatok alkalmazhatósága napjainkra erősen korlátozott, és különben sem tenné lehetővé időbeli változások feltárását célzó kutatás elvégzését. Korábbi, hasonlóan értékközpontú megközelítést alkalmazó városgazdaságvizsgálatunkkal (Molnár et al. 2018) ellentétben a helyi székhellyel regisztrált társasági adóalanyok összesített bruttó hozzáadott értékét ezúttal nem használtuk. Meglátásunk szerint, különösen a helyi székhely jelentene olyan szűkítést, mely – a gyakran nem helyi székhelyű szereplőkhöz kötődő gazdasági teljesítmények figyelmen kívül hagyásával – akadályozná a valós képalkotást számos kisváros gazdaságáról. Hasonló érvek szólnak amellet, hogy a városgazdaságokat érintő korábbi hazai összehasonlító vizsgálatok (Csomós 2015; Nagy E., Nagy G. 2008) által használt egyéb, székhely szerint nyilvántartott aggregált mutatókat (értékesítés nettó árbevétele, export értékesítés nettó árbevétele, saját tőke stb.) is figyelmen kívül hagyjuk. A települési gazdasági erő (TGE) előnye, hogy nemcsak székhelyhez kötődő vállalati mutatókra épül: *komplexebben értelmezi a gazdaságot* és „kezei” azokat a szervezeti anomáliákat (székhelyek és települések problémája), melyek a kisvárosi szférában erős torzító hatással lehetnek. A helyi

adóbevételek és az SZJA alapot képező jövedelmek révén a *nem helyi székhelyű vállalkozások* telephelyeinek teljesítményével is számol, továbbá – a cégeken túl – az *intézményi szférában* realizálódó hozzáadott értéket is figyelembe veszi.

Ugyanakkor a *települési gazdasági erő* becslésre épülő mutatója *sem tökéletes*: a megyei GDP-adatok dezaggregációjának egyik alapját képező regisztrált vállalkozások száma elfedi a vállalkozások nagyságrendi megoszlásában rejlő esetleges komoly különbségeket, a helyi önkormányzatok (helyi) adóbevétele attól is függ, hogy milyen adókat, milyen adómértékek alkalmazásával vetnek ki, míg az állandó lakcím alapján nyilvántartott személyi jövedelemadó-alapot képező belföldi jövedelmek – az ingázókhoz kötődően – származhatnak máshol realizált gazdasági teljesítményekből is. Látványos példája e bizonytalanságnak a koronavírus-járvány helyi adóztatást érintő hatása. A pandémia éveiben a kis- és középvállalkozások adókönyvitést kaptak a helyi iparüzési adó fizetése terén, mely nemcsak a gazdasági teljesítmény megítélése szempontjából számít a legrelevánsabb helyi adónak, de súlya a helyi adóbevételeken belül is meghatározó (Kozma et al. 2022). Esetünkben tehát azok a kisvárosok, ahol a gazdasági teljesítmény meghatározó része külföldi vagy hazai nagyvállalatok működésén alapul, nem szenvedtek el olyan jelentős helyi adóbevétel-kiesést, mint azok a kisvárosok, ahol a gazdaság helyi kis- és középvállalkozásokból áll. Utóbbiak megyei súlya így csökkenhetett akár változatlan reálgazdasági viszonyok mellett, pusztán az adóztatási szabályok módosulásának hatására is, ami a települési gazdasági erejük ebből fakadó alulbecslését eredményezheti.

Részben e körülményből fakadóan, elemzésünket *két gazdasági válság előtti „utolsó békeév”*, 2008 és 2019 települési gazdasági erő adatainak összehasonlítására építjük. Foglalkozunk a városgazdaságok abszolút súlyával (központok jelentősége) és a városgazdaságok egy lakosra számított relatív méreteivel (központok fejlettsége). Egyrészt, összevetjük az általunk kisvárosinak tekintett gazdaságok csoportját a többi városkategoróriával, másrészt hierarchikus és területi szempontok figyelembevételével megvizsgáljuk belső differenciálódásukat.

Eredmények

A hazai kisvárosok funkcionális megközelítésben

Kisváros-lehatárolásunk alapgondolata az, hogy azon településeket ragadjuk meg, amelyek helyi társadalmi-gazdasági-infrastrukturális környezete a hazai viszonyok között kisvárosinak tekinthető. A lokális környezet komplexitásának kifejezésére alkalmasnak találjuk a központi funkciók mennyiségének és minőségének számbavételére épülő településhierarchia-kutatások eredményeit: a nagyobb számú és többféle központi funkcióban megnyilvánuló magasabb hierarchiaszint összetettebb környezetet is jelent. Fontos leszögeznünk, hogy a kisvárosok a magasabb pozícióban lévő nagy- és középvárosoktól, illetve a bizonytalan városiasságú vagy városinak nem nevezhető többi településtől is elkülönülnek a településhierarchiában. A határok meghúzása azonban nem egyszerű, hiszen – megfelelő területi igazgatási szint és kapcsolódó intézmények hiányában – a közép- és kisvárosok között nincs határozott lépcső, a közép-városok „nagyra nőtt kisvárosok” (Beluszky, Győri 2004), illetve nem egyszerű a kisvárosok és a megkérdőjelezhető városiasságú települések közötti határvonal beazonosítása sem. Részben ez is oka annak, hogy a vizsgálatok jelentős része a közigazgatási jogállást használja.

Nem kívánunk állást foglalni a hazai városállomány városiasságát, illetve a várossá nyilvánítási gyakorlatot érintő vitában (ld. például Beluszky, Győri 2006; Csapó, Kocsis 2008; Dövényi 2009; Faragó 2009; Kőszegfalvi 2008; Pirisi, Trócsányi 2009; Tóth J. 2008). Ugyanakkor azon az állásponton vagyunk, hogy a kisvárosi gazdasági környezetek vizsgálata szempontjából szerencsésebb inkább a *leszűkítő funkcionális*, mint a *kiterjesztő közigazgatási megközelítésre* támaszkodni. Az általunk kisvárosként definiált települések körének meghatározása során – hasznosítva a funkcionális településföldrajzi kutatások eredményeit – a Magyarország Nemzeti Atlaszában publikált hierarchikus és komplex várostípusokra építkezünk. Míg a városok hierarchikus besorolása a központi funkciók mennyiségétől és választékától függ, addig a városok komplex típusai különböző gazdasági ágazatok vagy a lakófunkció település karakterét meghatározó szerepét is figyelembe veszik. A kiadvány szerzői hangsúlyozzák, hogy a szolgáltató szektor és a településközi kapcsolatok (pl. ingázás) jelentőségének növekedése a hierarchikus és komplex várostípusok mind nagyobb mértékű egybeesését eredményezik: a közép- és kisvárosok többnyire olyan piacközpontok, amelyek egy-egy közép- vagy kistáj lakóit látják el alapvető városi javakkal. Ugyanakkor akadnak hierarchiafüggetlen várostípusok is (Kovács et al. 2021). Miután a kétféle kategorizálás csupán részben esik egybe, a nevükben „kisvárosi” hierarchikus kategóriákon felfelé és lefelé is túlléptünk, amennyiben a városok funkcionális profilját és térszervezésben játszott szerepét tartalmazó

komplex városkategóriák ezt indokolták. Ha elfogadjuk kiinduló feltételként, hogy a *kisvárosok kistájközpontok*, akkor a településhierarchia hiányos funkciójú középvárosait kivétel nélkül a kisvárosok e kiterjesztett értelmezéséhez rendelhetjük, illetve még a városi lét peremén billegő faluvárosok között is találunk két olyan szereplőt, amelyek beemelhetők a vizsgált településkörbe. Az így lehatárolt 79 kisváros körét kiterjesztettük olyan, a *hierarchiavizsgálatok alapján kisvárosnak* tekintett településekkel, amelyek térségi központi szerepei hiányosak (alig-városok) vagy a turisztikai funkció alapvetően meghatározza karakterüket (gyógyfürdők és üdülővárosok). *Nagyvárosi terekhez kötődésük* miatt ugyanakkor nem számoltunk azokkal a hiányos funkciójú középvárosokkal, illetve teljes és hiányos funkciójú kisvárosokkal, amelyek agglomerációs vagy lakóvárosként jelennek meg a komplex tipizálási rendszerben (1. táblázat).

1. táblázat

A kisvárosok szempontjából releváns hierarchikus és komplex várostípusok keresztábrája

	<i>Komplex várostípusok</i>					
	<i>Komplett kistáj-központ</i>	<i>Kistáj-központ</i>	<i>Alig-város</i>	<i>Gyógyfürdő és üdülőváros</i>	<i>Összesen</i>	
<i>Hierarchikus várostípusok</i>	Hiányos funkciójú középváros	19	2	0	0	21
	Teljes funkciójú kisváros	5	44	0	1	50
	Hiányos funkciójú kisváros	0	7	8	2	17
	Faluváros	0	2	Nem releváns	Nem releváns	2
	<i>Összesen</i>	24	55	8	3	90

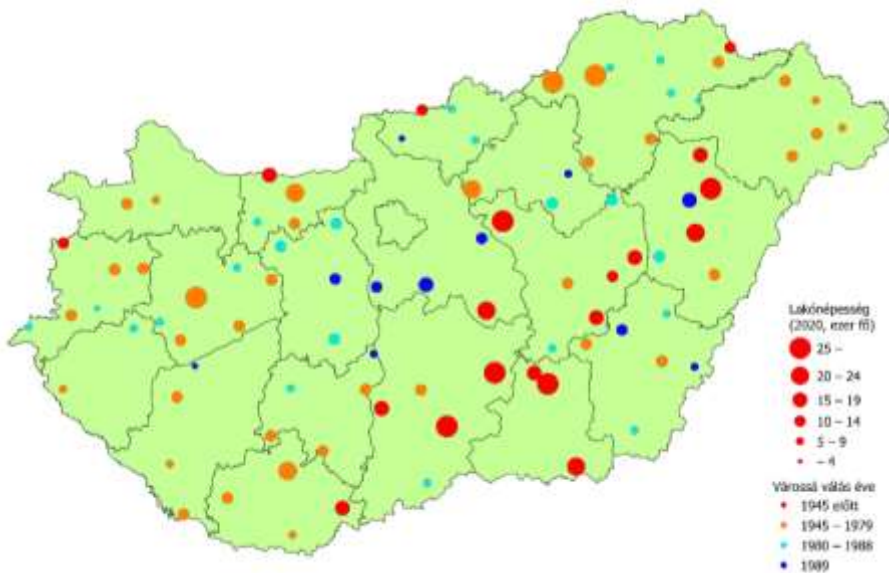
Forrás: Kovács et al. (2021) alapján saját szerkesztés.

A fent bemutatott lehatárolás eredménye 90 db kisváros, melyek 2020-ban összesen több mint 1245 ezer főnyi lakónépességgel rendelkeztek (listájukat, továbbá a bevalogatás szempontjait jelentő hierarchikus és komplex várostípusok szerinti minősítésüket

a melléklet tartalmazza). Népességszámuk a 3 ezres lélekszámot el nem érő Rétságtól a 30 ezres lélekszámot is meghaladó Ózdig terjed, ami egyrészt jól mutatja a *hierarchikus pozíciók részleges elválását a lakónépesség számától*, másrészt elsősorban a piaci szolgáltatások formájában megjelenő központi funkciók összekapcsolódását a fejlettségi mutatószámokkal. A kisvárosok kerekén kétharmada a 10-30 ezres lélekszámhatárok közé esett, és 30 ezer lakos feletti település csak elvétve akadt közöttük, ami bizonyos mértékben alátámasztja az utóbbi érték felső határként történő használatának jogosságát (Pirisi 2008, 2009). További sajátossága a lehatárolt kisvárosállománynak, hogy a tagjai *legkésőbb 1989-ben elnyerték városi jogállásukat*, ami jól rimel azon véleményekre, melyek szerint a funkcionális értelemben városnak tekinthető települések várossá nyilvánítása a rendszerváltás időszakában lezárult (Beluszky, Sikos T. 2020). Markánsabb regionális mintázat is felfedezhető a lehatárolt kisvárosállományt érintő várossá nyilvánításokban.

1. ábra

A kisvárosok lakónépessége (2020) és várossá nyilvánításának időpontja

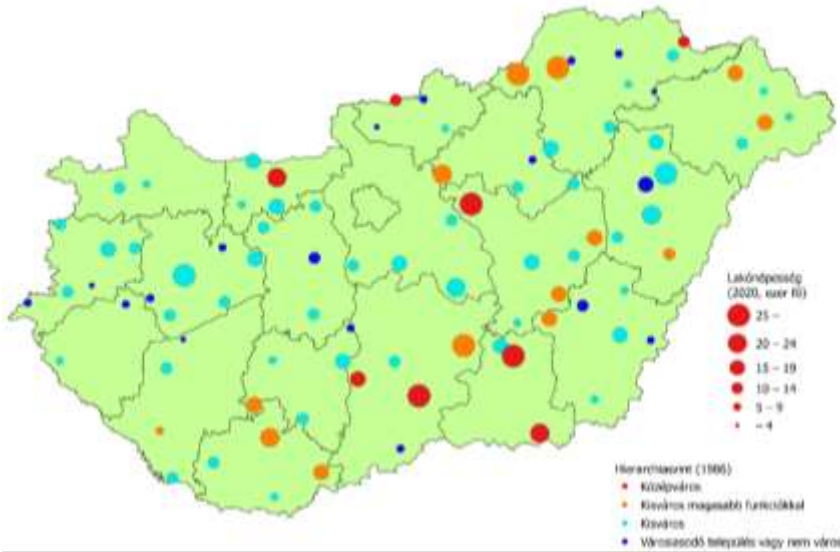
Forrás: KSH, Kovács et al. (2021) alapján saját szerkesztés.

A városi rangjukat már 1945 előtt elnyert települések elsősorban az Alföldön, míg az 1945–1979 közötti időszak új kisvárosai a középhegységek és általában a Dunántúl térségeiben jelentek meg. Az 1980-as évet nemcsak azért tekintettük határkönek, mert ekkor volt az első olyan népszámlálás, amely többségben találta a városi jogállású településeken élőket, de az új évtized a városok számának látványos növekedését is eredményezte: közel annyi település emelkedett városi rangra, mint a megelőző három és fél évtizedben (1. ábra).

Érdekes eredményeket kapunk, ha azt vizsgáljuk, hogy e kisvárosállomány milyen viszonyban van az *1980-as évek településhierarchiájával*. Az akkori Magyarország Nemzeti Atlaszában publikált hierarchiavizsgálatok (Bassa et al. 1989) eredményeivel összevetve a jelen helyzetet, megállapítható, hogy a mai kisvárosok több mint 70%-a 1986-ban is „kisváros” vagy „kisváros magasabb funkciókkal” minősítést kapott. De – megfordítva a relációt – az is leírható, hogy az akkori kisvárosok több mint 90%-a, a magasabb funkciókkal is rendelkező kisvárosok közel 80%-a jelenleg is itt van a mintánkban. Az egybeesés egyébként még nagyobb lenne, ha agglomerálódó térségekhez tartozásuk miatt nem szűrtünk volna ki több olyan települést is, amelyek mindkét időpont hierarchiavizsgálatai alapján kisvárosnak minősültek. Mindez a *településhálózat konzervatív karakterére*, hosszú idő alatt bekövetkező módosulásaira hívja fel a figyelmet és alátámasztja a hierarchikus szempontok létjogosultságát. Változások például a korábban középvárosoknak tekintett települések lefelé mozgásában érhetőek tetten: ugyanakkor e települések – az egyetlen Tata kivételével – ma is hiányos funkciójú középvárosok, azaz legfeljebb „félegységnyi” pozícióvesztés történhetett az esetükben (a bizonytalan megítélés oka a két hierarchiavizsgálat nevezékτανának eltérése). Mai kisvárosaink jelentős része (16 db – 18%) „városiasodó” településnek számított az 1980-as években, tehát történt felemelkedés is. Valójában azonban Dunaföldvár és Gárdony felívelése a leglátványosabb, hiszen 1986-ban még városiasodó településnek sem tekintették e két dunántúli kisközpontot (2. ábra).

2. ábra

A kisvárosok lakónépessége (2020) és városhierarchián belüli pozíciója az 1980-as években

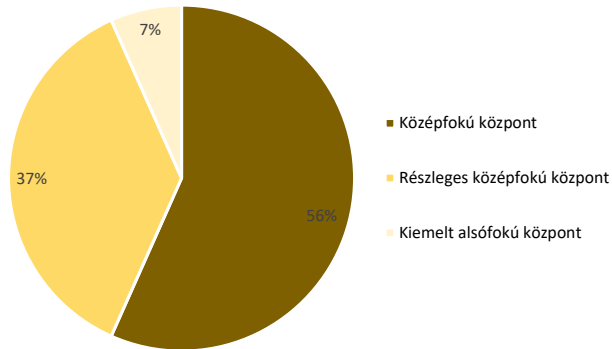

Forrás: KSH, Bassa et al. (1989), Kovács et al. (2021) alapján saját szerkesztés.

Az 1971. évi *Országos Településhálózat-fejlesztési Koncepcióban* kisvárosaink több mint 90%-a középfokú vagy részleges középfokú központ minősítést kapott, miközben az OTK középfokú és részleges középfokú központjainak 70-80%-a az általunk értelmezett mai kisvárosok körében található. Itt a változás a korábban kiemelt alsófokú központok közé sorolt települések (6 db – 7%) felemelkedésében ragadható meg: a vizsgálatok alapján közülük öt „városiasodó”, egy pedig „nem város” településnek számított az 1980-as években (3–4. ábra).

3. ábra

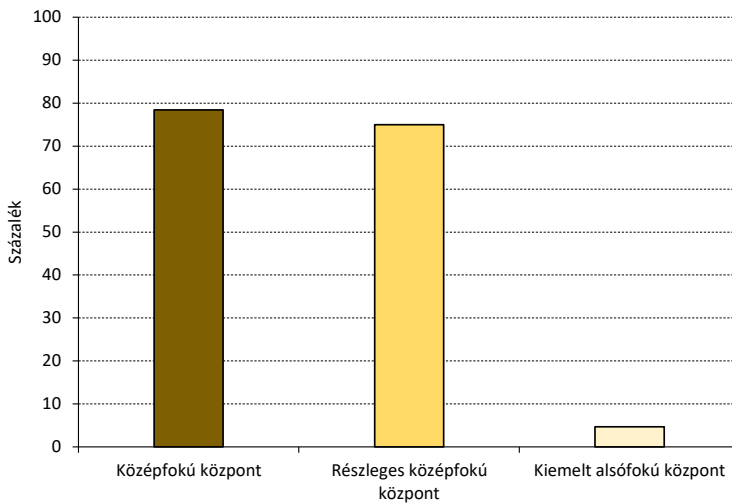
A mai kisvárosok megoszlása OTK központrendszerében betöltött pozíciójuk szerint

Forrás: Beluszky (1999), Kovács et al. (2021) alapján saját szerkesztés.

4. ábra

A mai kisvárosok súlya az OTK releváns központkategóriáiban;

Forrás: Beluszky (1999), Kovács et al. (2021) alapján saját szerkesztés.

Végül, érdemes egy pillantást vetni azon települések körére, amelyeket a *hierarchia-és/vagy a komplex várostípus-vizsgálatok alapján kizártunk*, de egy közigazgatási jogállás- és népesség-alapú (30 ezres határt figyelembe vevő) lehatárolás esetén kisvárosoknak minősültek volna. *Magasabb hierarchiaszintbe tartozásuk* (teljes funkciójú középvárosok) miatt nem számoltuk a kisvárosok köréhez Esztergom, Gyöngyös, Gyula, Keszthely, Orosháza és Siófok városát. Ezek többsége még egy-két évtizeddel ezelőtt is 30 ezres lélekszámot meghaladó település volt, ráadásul megyei jogú és megyei funkciókkal rendelkező város is akad közöttük. A 30 ezres lélekszámot soha el nem ért Keszthely és Siófok pedig a specifikus adottságokkal bíró balatoni agglomerálódó térség legnagyobb városai, ahol az idegenforgalom felhajtó ereje is hozzájárul kisvárosok közül történő kiemelkedésükhöz. A kisváros-releváns hierarchiaszintekbe tartozó, 30 ezer lakos alatti települések közül *agglomerációs karaktere* miatt szelektáltuk ki Budakeszit, Budaörsöt, Dorogot, Kistarcsát, Monort és Szentendrét, melyek értelmezésünkben (többnyire) a főváros közelsége miatt nem minősülnek kisvárosi környezeteknek. Jól mutatja ezt Budaörs kisebb megyeszékhelyekkel összevethető méretű gazdasága. Végül, az általunk figyelembe nem vett, *kisvárosok alatti hierarchiaszintekbe tartozó*, gyakran nagyvárosi térségekben is elhelyezkedő 30 ezer fő alatti faluvárosok és címzetes városok száma összesen 214 db volt. Kísérletképpen összegyűjtöttük azokat a településeket, amelyek 1990 és 2020 között lefelé vagy felfelé átlépték a kisváros-lehatárolásoknál gyakran alkalmazott 30 ezres vagy 20 ezres küszöb-értéket. Előbbiek száma 12 db, utóbbiaké 19 db volt (a nagyarányú népességnövekedést mutató Szigetszentmiklós mindkét csoportban szerepelt). A főváros térségén kívül (Mosonmagyaróvár kivételével) minden település veszített népességéből, de ez – mutatva a településrendszer relatív stabilitását – egyetlen esetben sem jelentett érdemi lecsúszást a városhierarchiában. Ha történt is jelentős változás, az inkább feljebb lépés volt, és a budapesti agglomerációra korlátozódott.

A hazai kisvárosok gazdasági teljesítőképessége

A korábban bemutatott módszertan alapján kiszámolt települési gazdasági erő városkategóriák szerint összesített adatai mind a városgazdaságok abszolút mérete (TGE egy településre), mind a városgazdaságok átlagos fejlettsége (TGE egy lakosra) alapján a *kisvárosok köztes helyzetét* mutatják. A hierarchiában magasabb pozíciókat elfoglaló nagy- és középvárosok összevont adatai mindkét mutató alapján jobbak, míg a kisvárosok alatt elhelyezkedő funkcióhiányos vidéki városok gyengébbek. Érdekeség, hogy a két mutató 2008 és 2019 közötti dinamikájában is köztes helyet foglalnak el a kisvárosok a lassabb növekedést mutató nagy- és középvárosok, illetve a dinamikusabb

funkcióhiányos vidéki városok között. Viszonylag közel áll átlagok terén a kisvárosok köréhez az agglomerációs és lakóvárosok csoportja, azonban jól mutatja ez utóbbi településkör hierarchiasemleges, nagyon eltérő méretű és fejlettségű településeket integráló jellegét, hogy az átlagok mögött ebben az esetben minden más kategóriát meghaladó relatív szórásértékek vannak, azaz erősebben differenciálódik ez a településkör a többinél. További érdekesség, hogy az általunk lehatárolt kisvároskör tagjai gazdaságuk abszolút méretei alapján 2019-ben egységesebbek (kisebb relatív szórást mutatnak), mint bármelyik másik városkategória, míg fejlettség terén jobban differenciálódnak, mint a nagy- és középvárosok településméreteiben egyébként változatosabb csoportja (2. táblázat). A gazdasági fejlettséget kifejező mutató hierarchiaszint emelkedésével párhuzamos növekedése és egységesebbé válása a szocialista időszak (nagy)városközpontú – különösen a megyeszékhelyeket preferáló – fejlesztéspolitikájának, illetve az érintett településkör kumulálódó előnyeinek következménye.

2. táblázat

A települési gazdasági erő városkategóriák közötti eltérései

	Nagy- és közép- városok	Kis- városok	Funkció- hiányos vidéki városok	Agglomerá- ciós és lakó- városok	Összesen
TGE egy településre (2008, millió forint)	191 903	31 502	9 168	28 359	36 597
TGE egy településre (2019, millió forint)	311 492	52 711	16 870	48 896	61 291
TGE egy településre (2008, relatív szórás %)	74,9	65,6	57,8	128,7	193,6
TGE egy településre (2019, relatív szórás %)	77,6	60,7	62,4	109,8	188,5
TGE egy lakosra (2008, millió forint)	2,72	2,12	1,66	2,51	2,38
TGE egy lakosra (2019, millió forint)	4,67	3,81	3,24	4,05	4,14
TGE egy lakosra (2008, súlyozott relatív szórás %)	25,6	38,9	45,6	57,9	41,3
TGE egy lakosra (2019, súlyozott relatív szórás %)	24,1	32,8	40,1	40,8	33,6
TGE egy településre (dinamika)	162	167	184	172	167
TGE egy lakosra (dina- mika)	171	180	195	161	174

Forrás: Kovács et al. (2021), továbbá KSH és NAV adatai alapján saját szerkesztés.

Nagy- és középvárosok: regionális központok, megyeközpontok, illetve teljes funkciójú középvárosok, amelyek – két komplett kistérségi központ kivételével – legalább középtájközpontok. Funkcióhiányos vidéki városok: faluvárosok és címzetes városok, melyek egyúttal nem agglomerációs vagy lakóvárosok. Agglomerációs és lakóvárosok: teljes funkciójú középvárosoktól a címzetes városokig minden olyan település, amely agglomerációs vagy lakóváros.

Közelebről vizsgálva az általunk lehatárolt kisvárosok (*abszolút*) települési gazdasági erejét, megállapíthatjuk, hogy e csoporton belül is *differenciál a hierarchiában elfoglalt pozíció*: a hiányos funkciójú középvárosok átlagos gazdaságmérete és gazdaságméreteik egységessége a legnagyobb, egyúttal ezek mutatták a legmérsékeltbb növekedési dinamikát 2008 és 2019 között. Másrészt, a hiányos funkciójú kisvárosok gazdaságmérete és gazdaságméreteik egységessége a legkisebb, növekedési dinamikájuk pedig a legnagyobb. Figyelemre méltó, hogy a csoport egésze szintjén *csekély különbségek vannak a Dunántúl és Kelet-Magyarország között* a kisvárosi gazdaságok átlagos méretében és differenciáltságában, míg dinamika terén a kelet-magyarországi települések valamelyest jobban teljesítettek a dunántúliaknál (3. táblázat).

3. táblázat

Települési gazdasági erő egy településre (jelentőség), hierarchiaszintek és nagyrégiók szerint

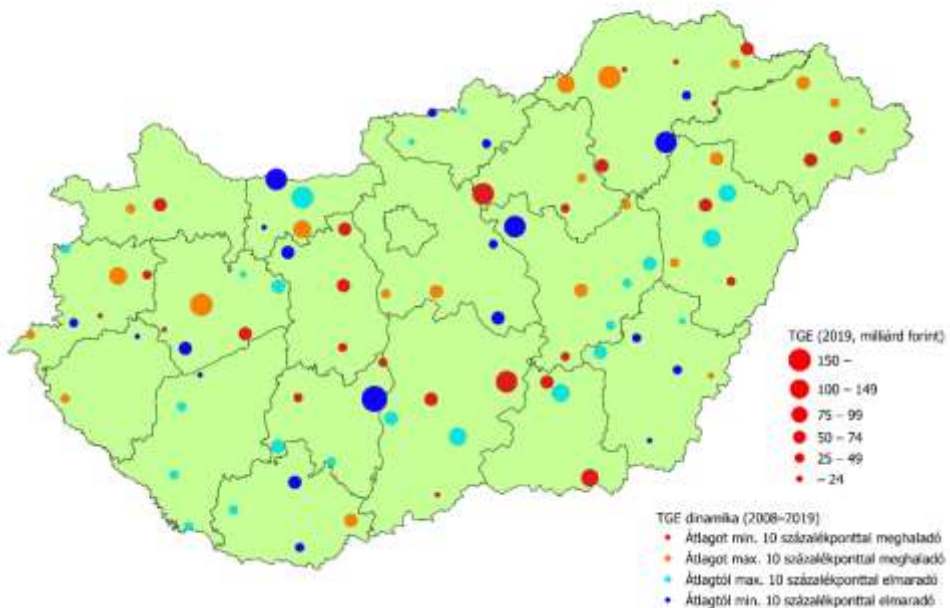
<i>N=90</i>	<i>Hiányos funkciójú középváros</i>	<i>Teljes funkciójú kisváros</i>	<i>Hiányos funkciójú kisváros</i>	<i>Összesen</i>
TGE egy településre a Dunántúlon (2019, millió Ft)	81 927	49 979	35 146	52 415
TGE egy településre Kelet-Magyarországon (2019, millió Ft)	82 622	48 966	22 795	52 918
TGE egy településre összesen (2019, millió Ft)	82 390	49 391	28 645	52 711
TGE egy településre a Dunántúlon (2019, relatív szórás %)	53,1	46,3	67,8	61,6
TGE egy településre Kelet-Magyarországon (2019, relatív szórás %)	34,2	53,0	47,5	60,2
TGE egy településre összesen (2019, relatív szórás %)	41,4	50,2	67,0	60,7
TGE dinamika a Dunántúlon (2008. évi érték %-ában)	152	166	182	164
TGE dinamika Kelet-Magyarországon (2008. évi érték %-ában)	170	168	178	170
TGE dinamika összesen (2008. évi érték %-ában)	164	167	181	167

Forrás: Kovács et al. (2021), továbbá KSH és NAV adatai alapján saját szerkesztés.

Rápillantva az egyes kisvárosokat ábrázoló, települési gazdasági erő és dinamika kapcsolatát mutató térképre, megállapítható, hogy a kiemelkedő méretű városgazdaságok között kevés dinamikus szereplő található (5. ábra). Gazdaságuk szerkezetében az ipar majdnem minden esetben erősen felülreprezentált (50% körüli, sőt azt felülmúló arányokat produkál) a 2011. évi népszámlálás adatai alapján, ami jól mutatja, hogy kisvárosi léptékben az ipari hálózatokba kapcsoltág mértéke komoly szerepet játszik a városgazdaságok méretének differenciálásában. Több esetben a szocialista időszak (nehéz)iparosításáig vezethetők vissza a nagyság okai. Paks elsősorban az atomerőművének, Kazinbarcika és Tiszaújváros a vegyiparának (utóbbi újabb keletű elektronikai iparának is), Jászberény a hűtőgépgyár és az aprítógépgyár bázisán létrejött szereplőknek, Ajka alumíniumiparának (továbbá számottevő járműalkatrész-gyártásának és elektronikai iparának) köszönheti pozícióját. Más esetekben elsősorban a rendszerváltás utáni külföldi (ipari) működőtőke-befektetések tehetők felelőssé az előkelő pozíciókért. Komáromban a korábbi vegyipar (kőolajfeldolgozás) mellett az elektronikai iparnak és az elektromobilitásnak alakultak ki jelentős hazai gyártó üzemei, míg Hatvan a járműelektronikai alkatrészgyártás egyik legjelentősebb hazai telephelyévé vált. De az összes kiemelt szereplő közül egyedül Hatvan volt képes igazán dinamikus növekedésre a 2010-es évek gazdasági válságot követő újraiparosodási hullámának időszakában, ahol a hivatkozott iparág kulcsszereplője több lépcsőben bővítette gyártókapacitását. A nagyobb gazdaságok között említést kell tennünk Kiskunfélegyházáról, amely sem a szocialista (nehéz)iparosítás örökségéből élő városok, sem a rendszerváltás után preferált külföldi működőtőke-beruházási célpontok közé nem sorolható be: jó példája ugyanakkor annak, hogy a hagyományos iparágak (élelmiszeripar, könnyűipar) továbbra is komoly szerepet játszhatnak egyes kisvárosok gazdaságában. Végül, Tata helyzete sajátos: jelentős az ipar teljesítménye a helyi gazdaságban, de a település speciális funkciói (pl. garnizonváros) és számottevő turizmusa miatt a szolgáltató szektor súlya mégis nagyobb.

5. ábra

A kisvárosok gazdasági ereje (2019) és dinamikája (2008–2019)

Forrás: Saját szerkesztés.

A kiemelkedő dinamikájú települések között ugyanakkor számos kisebb méretű, kedvezőbb földrajzi helyzetű (Bácsalmás, Dunaföldvár, Gárdony) vagy periférikus térségben elhelyezkedő *kisváros* is található: Bácsalmás, Edeleny, Mátészalka, Nyírbátor, Sátoraljaújhely, Tokaj a külső, Heves, Sárbogárd, Tamási, Vasvár a belső perifériákon jó példák (5. ábra). Utóbbiak dinamikája arra utalhat, hogy a gazdasági szereplők hazai (humán) erőforrások bekorlátozódása miatt bekövetkező területi expanziójából kivették a részüket. Másrészt, a kiugró teljesítmények (pl. Nyírbátor, Dunaföldvár) mögött ebben a településkörben is gyakori az iparosítás szerepe.

A *városgazdaságok fejlettségét* kifejező egy lakosra jutó települési gazdasági erő tükrében már részben eltérő a kép. Egyrészt, a *hierarchia mentén mutatkozó különbségek* itt is megvannak: a hiányos funkciójú középvárosok fejlettségi mutatói magasabbak és csekélyebb dinamikát mutatnak. Ennek ellentétéként, a hiányos funkciójú kisvárosok rendelkeznek a legalacsonyabb fejlettségi mutatóval, ami ugyanakkor a legnagyobb dinamikát produkálja. Másrészt, ebben az esetben – legalábbis a fejlettségi mutató átlaga

és dinamikája alapján – a *Dunántúl és Kelet-Magyarország közötti különbségek* is nagyobbak. A Dunántúlon fejlettebb, de a csoportátlagtól elmaradó dinamikájú kisvárosokkal találkozhatunk, míg Kelet-Magyarországon elmaradottabb, de gyorsabb növekedési ütemet felmutató kisvárosok jellemzőek. Érdekesség, hogy a fejlettségi mutató relatív szórása – szemben a városgazdaságok abszolút méreténél tapasztaltakkal – sem hierarchiaszintek, sem nagyrégiók szerint nem mutat markáns különbségeket (4. táblázat).

4. táblázat

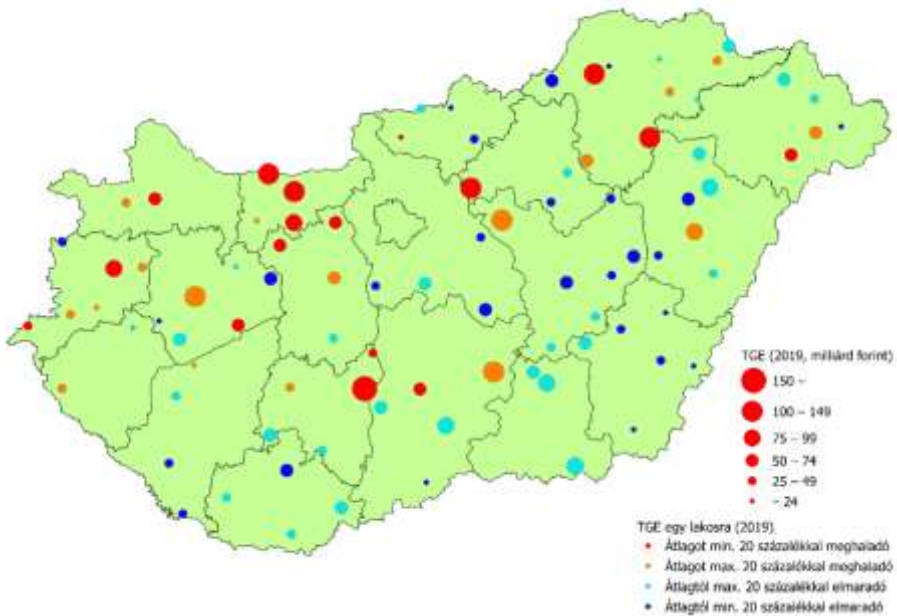
Települési gazdasági erő egy lakosra (fejlettség), hierarchiaszintek és nagyrégiók szerint;

<i>N=90</i>	<i>Hiányos funkciójú középváros</i>	<i>Teljes funkciójú kisváros</i>	<i>Hiányos funkciójú kisváros</i>	<i>Összesen</i>
TGE egy lakosra a Dunántúlon (2019, millió Ft)	4,70	3,96	4,40	4,23
TGE egy lakosra Kelet-Magyarországon (2019, millió Ft)	3,81	3,52	2,84	3,56
TGE egy lakosra összesen (2019, millió Ft)	4,07	3,70	3,58	3,81
TGE egy lakosra a Dunántúlon (2019, súlyozott relatív szórás %)	40,7	28,0	18,5	32,5
TGE egy lakosra Kelet-Magyarországon (2019, súlyozott relatív szórás %)	22,8	35,2	22,2	30,7
TGE egy lakosra összesen (2019, súlyozott relatív szórás %)	32,6	32,7	29,8	32,8
TGE/fő dinamika, a Dunántúlon (2008. évi érték %-ában)	163	178	185	175
TGE/fő dinamika, Kelet-Magyarországon (2008. évi érték %-ában)	186	180	194	184
TGE/fő dinamika összesen (2008. évi érték %-ában)	178	179	191	180

Forrás: Kovács et al. (2021), továbbá KSH és NAV adatai alapján saját szerkesztés.

6. ábra

A kisvárosok gazdasági ereje és fejlettsége (2019)

Forrás: Saját szerkesztés.

A települési gazdasági erő és fejlettség kapcsolatát ábrázoló térkép alapján ugyanakkor több kiegészítő megjegyzés is tehető (6. ábra). Egyrészt, a *kiemelkedő méretű városgazdaságok* kivétel nélkül *átlag feletti fejlettségi kategóriákba* sorolódnak: Hatvan, Kazincbarcika, Komárom, Paks, Tata, Tiszaújváros az első, míg Ajka, Jászberény és Kiskunfélegyháza a második kategóriába. Másrészt, kitekintve a kisebb városgazdaságokra is, a *hasonló fejlettségű szereplők* megoszlása látványosabb földrajzi egybeeséseket produkál. A legfejlettebb városgazdaságok jellemzően a Dunántúl északi és középső részén (a legnagyobbak mellett Balatonfüred, Bicske, Csorna, Dunaföldvár, Mór, Oroszlány, Sárvár, Szentgotthárd) és részben a középhegységi tengely keleti szárnyán vagy annak folytatásában (a legnagyobbak mellett Nyírbátor, Rétság), míg az elmaradott szereplők az Alföldön és a Dunántúl déli részén látszódnak jobban tömörülni. A fejlettnek számító kisebb városgazdaságokat vizsgálva az is megállapítható, hogy valamelyest lazul a kapcsolat az ipar jelentőségével: Balatonfüred, Bicske vagy

Kiskőrös példája jól mutatja ezt. A fejlettebb kisvárosok „*többpólusú városként*”, esetleg „*fürdővárosként*” jelennek meg Pirisi Gábor (2008) kisváros-tipizálási rendszerében: míg az első típusnál a gazdaság más települési szférákkal arányos súlya, utóbbinál a kisváros specifikus turisztikai karaktere hangsúlyos. Kivételt képez ugyanakkor az intézményvárosként besorolt Nyírbátor és a lakóvárosok között elkönyvelt Bicske: megjelenésük a komolyabb gazdasági háttérrel rendelkező kisvárosok körében jelentős helyi gazdaságot érintő változásokra utal a vizsgált időszak elejéhez képest. Utóbbi esetben ugyanakkor felvetődik a települési gazdasági erő becslési módszeréből fakadó anomália lehetősége is: a Budapest és Tatabánya közé ékelődő településen jelentős lehet az ingázó munkavállalók SZJA adatainak torzító hatása.

Konklúzió

Gondolatkísérletünk alapja az volt, hogy a kisvárosi gazdaságok kutatásának fontos szempontja a *helyi környezet karaktere*, ami a *központi funkciók* mennyiségét és minőségét mérlegelő hierarchiavizsgálatok, illetve a funkcionális és térszervező szerepeket is figyelembe vevő komplex várostípus-vizsgálatok eredményeire történő alapozást indokolta. A Magyarország Nemzeti Atlaszában publikált eredményekből merítve, *hierarchiában és térben szűkített értelmezését* alkalmaztuk a kisvárosok fogalmának, egyrészt (vertikálisan) elkülönítve azokat a városi funkciók terén határozottan erősebb vagy gyengébb pozícióban lévő településektől, másrészt (horizontálisan) figyelmen kívül hagyva azokat a kisvárosokat, amelyek nagyvárosi térségek részeinek tekinthetők, és így nem kisvárosi gazdasági környezetet kínálnak.

Cikkünk második részében az így lehatárolt kisvárosállomány 90 tagját pozicionáltuk *települési gazdasági erejük* tükrében a városállományon belül, valamint vizsgáltuk differenciálódásukat. Eredményeink a városállomány egészét tekintve és a kisvárosok csoportján belül is *a hierarchia differenciáló szerepét* mutatták nemcsak a városgazdaságok abszolút mérete, de fejlettsége terén is, ami a viszonylag egységes kisvároskörben végzett vizsgálataink alapján – a *fejlettség* dimenziójában – *Nyugat és Kelet közötti különbségekkel* is kiegészült. A kiugró abszolút és relatív teljesítmények a kisvárosok körében erősen kötődnek az ipar helyi jelentőségéhez, amit csupán néhány esetben előztek meg egyéb – jellemzően szolgáltató – tevékenységek. Mindez felértékeli az *ipari hálózatokba kapcsolódás* körülményeinek és kimeneteinek vizsgálatát.

Míg a városgazdaságok abszolút méretéhez és fejlettségéhez kapcsolódó eredmények többnyire összhangban vannak a *kisvárosok telephelyi hátrányairól* szóló szakirodalmi alapvetésekkel, a kisebb méretű és periférikusabb térségekben fekvő városgazda-

ságok dinamikusabb növekedése *ellentmondani látszik* a helyi gazdasági környezet korlátairól írottaknak. Az anomália sejthető módon nemcsak a gazdasági szereplők településválasztásának esetleges földrajzi expanziójára és a kis/kevésbé fejlett városgazdaságok esetében mutatkozó alacsony bázis előnyére vezethető vissza: a helyi adókiivetési gyakorlat egységesebbé válása, vagy például a minimálbér bevonása a személyi jövedelemadózás rendszerébe olyan változások a vizsgált időszakban, amelyek a kedvezőtlen helyzetű települések gazdasági erejének kimutatására erősebb hatással lehettek.

Irodalom

- Alpek B. L., Oláh D. (2021): A magyar települések innovációs potenciáljának dimenziói. *Területi Statisztika*, 61(6), 712–738. <https://doi.org/10.15196/TS610602>
- Atkinson, R. (2019): The Small Towns conundrum: What do we do about them? *Regional Statistics*, 9(2) 1–17. <https://doi.org/10.15196/RS090201>
- Bajmócy P. (1999): A szuburbanizáció sajátosságai Pécs környékén. *Földrajzi Értesítő*, 48(1–2), 127–138.
- Bajmócy P. (2014): A szuburbanizáció két évtizede Magyarországon. *Észak-magyarországi Stratégiai Füzetek*, 11(2), 6–17.
- Bańsky, J. (ed.) (2022): *The Routledge Handbook of Small Towns*. Routledge, New York – London.
- Baranyi B., Balcsók I. (2003): Mátészalka: siker vagy reményt keltő kitérés kísérlet? In: Timár J., Velkey G. (szerk.): *Várossiker alföldi nézőpontból*. MTA Regionális Kutatások Központja Alföldi Tudományos Intézet, MTA Társadalomkutató Központ, Békéscsaba-Budapest, 188–211.
- Bassa L., Beluszky P., Dövényi Z., Tóth J. (1989): Népeesség, települések, lakás- és közműellátottság. In: *Magyarország Nemzeti Atlasza*. Kartográfiai Vállalat, Budapest, 103–144.
- Bácskainé Pristyák E., Kókai S. (2012): Az agglomerálódás és a szuburbanizáció jellemzői a nyíregyházi településgyűttesben/szuburbiában. *Településföldrajzi Tanulmányok*, 1(2), 87–103.
- Beluszky P. (1999): *Magyarország településföldrajza*. Dialóg Campus Kiadó, Budapest – Pécs.
- Beluszky P., Győri R. (2004): Fel is út, le is út... Városaink településhierarchiában elfoglalt pozícióinak változásai a 20. században. *Tér és Társadalom*, 18(1), 1–41. <https://doi.org/10.17649/TET.18.1.929>
- Beluszky P., Győri R. (2006): Ez a falu város! (Avagy a városi rang adományozásának gyakorlata a következményei 1990 után). *Tér és Társadalom*, 20(2), 65–81. <https://doi.org/10.17649/TET.20.2.1054>
- Beluszky P., Sikos T. (2020): *Városi szerepkör, városi rang*. Ludovika Egyetemi Kiadó, Budapest.
- Crescenzi, R., Iammarino, S. (2017): Global investments and regional development trajectories: the missing links. *Regional Studies*, 51(1), 97–115. <https://doi.org/10.1080/00343404.2016.1262016>
- Csapó T., Kocsis Zs. (szerk.) (2006): *Agglomerációk és szuburbanizálódás Magyarországon*. Savaria University Press, Szombathely.
- Csapó T., Kocsis Zs. (2008): A városossá válás reformja. *Területi Statisztika*, 48(6), 645–650.
- Csatári B. (2003): Az alföldi városok átalakulásának összetevői. In: Timár J., Velkey G. (szerk.): *Várossiker alföldi nézőpontból*. MTA Regionális Kutatások Központja Alföldi Tudományos Intézet, MTA Társadalomkutató Központ, Békéscsaba-Budapest, 55–77.
- Csomós Gy. (2015): The ranking of cities as centres of the Hungarian economy, 1992–2012. *Regional Statistics*, 5(1), 66–85. <https://doi.org/10.15196/RS05104>

- Dövényi Z. (2009): „Város az, ami magát annak nevezi”. Tünődések Tóth József tanulmánya kapcsán. *Területi Statisztika*, 49(1), 3–7.
- Dövényi Z., Kovács Z. 1999: A szuburbanizáció térbeni-társadalmi jellemzői Budapest környékén. *Földrajzi Értesítő*, 48(1–2), 35–57.
- Duró A., Tóth K. (2003): Kalocsa: kisváros nagy feladatokkal. In: Timár J., Velkey G. (szerk.): *Várossiker alföldi nézőpontból*. MTA Regionális Kutatások Központja Alföldi Tudományos Intézet, MTA Társadalomkutató Központ, Békéscsaba-Budapest, 212–236.
- Enyedi Gy. (2012): *Városi világ*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Faragó L. (2009): A településhálózat és annak alakítása (A városokról folyó diskurzus folytatása). *Területi Statisztika*, 49(3), 257–263.
- Grossmann, K., Mallach, A. (2021): The small city in the urban system: complex pathways of growth and decline. *Geografiska Annaler: Series B, Human Geography*, 103(3), 169–175. <https://doi.org/10.1080/04353684.2021.1953280>
- Gwosdz, K., Domański, B., Bilska-Wodecka, E. (2020): Localised capabilities as an intermediating factor in the transition from an old to a new development path: The case of post-socialist industrial towns. *Moravian Geographical Reports* (28) 2: 124–135. <https://doi.org/10.2478/mgr-2020-0010>
- Horeczki R. (2020): *Kisvárosi fejlődési utak. A dél-dunántúli kisvárosok helye és szerepe a térség hosszú távú gazdasági és társadalmi változásaiban*. Doktori (PhD) értekezés. Pécsi Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Kar Regionális Politika és Gazdaságtan Doktori Iskola.
- Horeczki R., Egyed I. (2021): Small towns development in peripheral areas. *DETUROPE: Central European Journal of Tourism and Regional Development*, 13(2), 52–65. <https://doi.org/10.32725/det.2021.013>
- Kiss J. P. (2003): Az alföldi városok fejlődésének adottságai az 1990-es évek új feltételrendszerében. In: Timár J., Velkey G. (szerk.): *Várossiker alföldi nézőpontból*. MTA Regionális Kutatások Központja Alföldi Tudományos Intézet, MTA Társadalomkutató Központ, Békéscsaba-Budapest, 39–54.
- Koós B. (2004): Adalékok a gazdasági szuburbanizáció kérdésköréhez. *Tér és Társadalom*, 18(1), 59–71.
- Kovács Z. (1999): A szuburbanizáció jellemzői a budapesti agglomerációban (Esettanulmányok). *Földrajzi Értesítő*, 48(1–2) 93–125.
- Kovács Z., Beluszky P., Tóth G., Egedy T. (2021): Városok. In: *Magyarország Nemzeti Atlasza – Társadalom*. Csillagászati és Földtudományi Kutatóintézet, Földrajztudományi Intézet, Budapest, 116–127.
- Kovács Z., Sági Zs., Dövényi Z. (2001): A gazdasági átalakulás földrajzi jellemzői a budapesti agglomerációban. *Földrajzi Értesítő*, 50(1–4), 191–217.
- Kozma G., Czimre K., Teperics K., Péntes J. (2022): A helyi önkormányzatok helyiadó-kivetési gyakorlatának vizsgálata a hazai kedvezményezett településeken, 1997–2020. *Területi Statisztika*, 62(6), 663–682. <https://doi.org/10.15196/TS620602>
- Kőszegfalvi Gy. (2008): Agglomerálódó térségnek jól jön az új város. *Területi Statisztika*, 48(4), 377–379.
- Kristóf A. (2018): *A szuburbanizáció társadalmi-gazdasági hatásai és következményei a miskolci agglomerációban*. Doktori (PhD) értekezés. DE TTK Földtudományok Doktori Iskola.
- Lengyel I. (2021): *Regionális és városgazdaságtan*. Szegedi Egyetemi Kiadó, Szeged.
- Lőcsei H., Nemes Nagy J. (2003): A Balatoni régió gazdasági súlya és belső térszerkezete. In: Nemes Nagy J. (szerk.). *Kistérségi mozaik*. Regionális Tudományi Tanulmányok 8. ELTE Regionális Földrajzi Tanszék – MTA-ELTE Regionális Tudományi Kutatócsoport, Budapest, 134–149.

- Lux G. (2013): Kritikus tömeg alatt: a fejlesztési együttműködés lehetőségei a kisebb nagyvárosokban. *Tér és Társadalom*, 27(4), 52–74. <https://doi.org/10.17649/TET.27.4.2512>
- Martyin Z. (2015): A turizmus hatása egy kisváros funkcionális változásaira – Mórahalom példája. *Településföldrajzi Tanulmányok*, 4(2), 135–148.
- Mayer, H., Lazzeroni, M. (eds.) (2022): *A Research Agenda for Small and Medium-Sized Towns*. Edward Elgar Publishing, Cheltenham (UK) – Northampton (US).
- Molnár B. (2006): A magyarországi kis- és középvárosok globalizációs típusai. *Tér és Társadalom*, 20(4), 67–83. <https://doi.org/10.17649/TET.20.4.1078>
- Molnár E. (2007): *Megújulás vagy csendes vegetálás? Az észak-alföldi kisvárosok feldolgozóipara az ezredfordulón*. Doktori (PhD) értekezés. DE TTK Földtudományok Doktori Iskola.
- Molnár E. (2015): Martfű: egy cipőgyártó kisváros múltja és perspektívái. *Földrajzi Közlemények*, 139(2), 132–146.
- Molnár E. (2016): Gazdasági alapok és népességmegtartó képesség a 21. századi Mezőtúron. In: Forray K., Kozma T., Molnár E. (szerk.): *Mezőváros új szerepben*. HERA – HTSART – ÚMK, Budapest, 97–111.
- Molnár E., Dézsi Gy., Lengyel I. M., Kozma G. (2018): Vidéki nagyvárosaink gazdaságának összehasonlító elemzése. *Területi Statisztika*, 58(6), 610–637. <https://doi.org/10.15196/TS580604>
- Molnár, E., Saidi, F. A., Szabó, K. (2022): Strategic coupling on the European periphery: A case study of a small Hungarian town. *Tér és Társadalom*, 36(3), 122–144. <https://doi.org/10.17649/TET.36.2.3424>
- Nagy E., Nagy G. (2008): A városok gazdasági potenciálja. A településhálózat fejlesztését célzó politika megalapozása a gazdaság oldaláról. Városok az átalakuló gazdasági térszerkezetben. *Falu, Város, Régió*, 15(3), 32–42.
- Nemes Nagy J. (1996): Centrumok és perifériák. a piacgazdasági átmenetben. *Földrajzi Közlemények*, 120(1), 31–48.
- Nemes Nagy J. (2004): Új kistérségek, új városok. Új versenyzők? In: Nemes Nagy J. (szerk.): *Térségi és települési növekedési pályák Magyarországon*. Regionális Tudományi Tanulmányok 9. ELTE Regionális Földrajzi Tanszék – MTA ELTE Regionális Tudományi Kutatócsoport, Budapest, 5–42.
- Pénzes J. (2014): *Periférikus térségek lehatárolása. Dilemmák és lehetőségek*. Didakt, Debrecen.
- Pénzes J. (2015): A területi centrum-periféria viszonyok változása az Alföldön. In: Tésits, R., Alpek, B. L. (szerk.): *A mi geográfiánk – Tóth József emlékezete*. Publikon Kiadó, Pécs, 353–366.
- Pénzes J., Molnár E., Pálóczi G. (2014): Helyi munkaerő-piaci vonzáskörzetek az ezredforduló utáni Magyarországon. *Területi Statisztika*, 54(5), 474–490.
- Pirisi G. (2008): *A magyar kisvárosok differenciált fejlődése a rendszerváltozás után*. Doktori (PhD) értekezés. Pécsi Tudományegyetem Természettudományi Kar Földtudományok Doktori Iskola.
- Pirisi G. (2009): Differenciálódó kisvárosaink. *Földrajzi Közlemények*, 133(3), 313–325.
- Pirisi G., Kiss B., Máté É. (2016): A kisvárosok szerepe a munkaerő-ingázásban. *Területi Statisztika*, 56(4), 415–437. <https://doi.org/10.15196/TS560404>
- Pirisi G., Lovász V. (2017): Esztergom – egy sikertelen kisváros? *Területfejlesztés és Innováció*, 11(2), 17–28.
- Pirisi G., Sókuti Zs. (2013): Egy zsugorodó ipari kisváros: a gazdasági szerkezetváltás településszerkezeti hatásai Ajkán. *Területfejlesztés és Innováció*, 7(2), 19–31.
- Pirisi G., Trócsányi A. (2009): Így készül a magyar város. *Területi Statisztika*, 49(2) 137–147.
- Pirisi G., Trócsányi A. (2014): Shrinking small towns in Hungary: the factors behind the urban decline in "small scale". *Acta Geographica Universitatis Comenianae*, 58(2), 131–147.

- Rechnitzer J., Cszmadia Z., Grosz A. (2004): A magyar városhálózat tudásalapú megújító képessége az ezredfordulón. *Tér és Társadalom*, 18(2), 117–156. <https://doi.org/10.17649/TET.18.2.949>
- Rechnitzer J., Páthy Á., Berkes J. (2014): A magyar városhálózat stabilitása és változása. *Tér és Társadalom*, 105–127. <https://doi.org/10.17649/TET.28.2.2623>
- Servillo, L., Atkinson, R., Hamdouch, A. (2017): Small and medium-sized towns in Europe: conceptual, methodological and policy issues. *Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie*, 108(4), 365–379. <https://doi.org/10.1111/tesg.12252>
- Servillo, L., Atkinson, R., Smith, I., Russo, A., Sýkora, L., Demazière, C., Hamdouch, A. (2014): *TOWN. Small and medium sized towns in their functional territorial context*. ESPON & KU Leuven
- Stefán, K., Alpek, L. B., Karsai, V. (2019): The appearance of German direct investment in connection with the presence of German minority in Hungarian small towns. *Deturope*, 11(3), 250–263. <https://doi.org/10.32725/det.2019.036>
- Teperics K., Szilágyiné Czimre, K., Márton S. (2016): A tanuló városok és régiók területi megjelenése és társadalmi-gazdasági mutatókkal való kapcsolata Magyarországon. *Educatio*, 25(2), 245–259.
- Tóth J. (2008): Meditáció a városokról és a várossá nyilvánítás hazai gyakorlatáról. *Vitairat. Területi Statisztika*, 48(3), 237–244.
- Váradí Zs. (2013): A vegyipar fellegvára (?): Kazincbarcika és térsége. In: Szirmai V. (szerk.): *Csinált városok a 21. század elején*. MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Szociológiai Intézet, Budapest, 133–158.

1. melléklet

A vizsgálatban szereplő kisvárosok komplex várostípusok és hierarchiaszintek szerint

Forrás: Kovács et al. 2021

2. melléklet

A vizsgálatban szereplő kisvárosok komplex várostípusok és hierarchiaszintek szerint

	<i>Város</i>	<i>Típus</i>	<i>Hierarchia</i>		<i>Város</i>	<i>Típus</i>	<i>Hierarchia</i>
1	Ajka	1	1	46	Makó	1	1
2	Bácsalmás	3	3	47	Marcali	2	2
3	Balassagyarmat	1	1	48	Mátészalka	1	1
4	Balatonfüred	4	2	49	Mezőkovácsháza	2	2
5	Balmazújváros	2	3	50	Mezőkövesd	2	2
6	Barcs	2	2	51	Mezőtúr	1	2
7	Békés	2	2	52	Mohács	1	1

	<i>Város</i>	<i>Típus</i>	<i>Hierarchia</i>		<i>Város</i>	<i>Típus</i>	<i>Hierarchia</i>
8	Berettyóúj-falu	1	2	53	Mór	2	2
9	Bicske	2	2	54	Nagyatád	2	2
10	Bonyhád	2	2	55	Nagykáta	2	2
11	Celldömölk	2	2	56	Nagykőrös	1	2
12	Csongrád	2	2	57	Nyírbátor	2	2
13	Csorna	2	2	58	Oroszlány	2	3
14	Dabas	2	2	59	Ózd	1	1
15	Dombóvár	1	1	60	Paks	1	1
16	Duna-földvár	2	4	61	Páasztó	2	2
17	Edelény	3	3	62	Püspökladány	2	2
18	Encs	2	2	63	Ráckeve	2	2
19	Fehérgyarmat	2	2	64	Rétság	3	3
20	Fonyód	4	3	65	Sárbogárd	2	2
21	Füzesabony	3	3	66	Sarkad	3	3
22	Gárdony	4	3	67	Sárospatak	2	2
23	Gyomaendrőd	2	2	68	Sárvár	2	2
24	Hajdú-böszörmény	2	2	69	Sátoraljaújhely	1	1
25	Hajdúnánás	2	2	70	Siklós	2	2
26	Hajdúszoboszló	1	2	71	Sümege	2	3
27	Hatvan	1	1	72	Szarvas	2	2
28	Heves	2	2	73	Szécsény	2	3
29	Jászberény	1	1	74	Szeghalom	2	2
30	Kalocsa	1	1	75	Szentes	1	1
31	Kapuvár	2	2	76	Szentgotthárd	2	2
32	Karcag	1	1	77	Szerencs	2	2
33	Kazinbarcika	1	1	78	Szigetvár	2	1
34	Kisbér	3	3	79	Tamási	2	2
35	Kiskőrös	2	2	80	Tapolca	2	2
36	Kiskunfélegyháza	1	1	81	Tata	2	2

	<i>Város</i>	<i>Típus</i>	<i>Hierarchia</i>		<i>Város</i>	<i>Típus</i>	<i>Hierarchia</i>
37	Kiskunhalas	1	1	82	Tiszafüred	2	2
38	Kisújszállás	3	3	83	Tiszaújváros	2	2
39	Kisvárdá	1	1	84	Tokaj	2	3
40	Komárom	1	1	85	Törökszentmiklós	2	2
41	Komló	2	2	86	Várpalota	1	2
42	Körmend	2	1	87	Vásárosnamény	2	2
43	Kőszeg	2	2	88	Vasvár	2	4
44	Kunszent- márton	2	3	89	Zalaszentgrót	3	3
45	Lenti	2	2	90	Zirc	2	3

Típus: 1. Komplet kistájközpont; 2. Kistájközpont; 3. Alig-város; 4. Gyógyfürdő és üdüléváros.
 Hierarchia: 1. Hiányos funkciójú középváros; 2. Teljes funkciójú kisváros; 3. Hiányos funkciójú kisváros; 4. Faluváros.

Forrás: Kovács et al. 2021